

Entre la negociació i la insurrecció

El conflicte remença a la Catalunya baixmedieval

Fa més de cinc-cents anys, el camp català va viure un conflicte a tres bandes entre els pagesos de remença, els seus senyors feudals i la corona. La negociació política marcà bona part del conflicte, però durant els períodes 1462-1474 i 1484-1485 una part dels remences optaren per la revolta violenta. Els motius que els guiaren, malgrat tot, encara no han estat del tot aclarits pels historiadors.

Text > **XAVIER MARCÓ**, professor de secundària i col·laborador de l'Institut de Recerca Històrica de la Universitat de Girona

Fotos > **MANEL LLADÓ**

L'11 de febrer de 1462, una comissió de representants dels estaments eclesiàstic i nobiliari de la diòcesi de Girona, organitzats per defensar els seus interessos davant les «ofenses» rebudes pels pagesos de remença, escrivia una lletra a uns delegats que havien enviat a Barcelona per explicar-los uns fets que estaven succeint «contra

lo baró de Peratallada e lo procurador de la baronia de Sancta Pau». Segons aquesta comunicació, «són llevats los pagesos e han fet grans aplechs, han mort un rossí al dit baró de Peratallada e s'í speraven molts desastres [...] Quant és en los de Sancta Pau, diu tenen assetgat lo dit procurador [...] e los pagesos dihen públicament que ells ho fan ab voluntat del senyor rey e de la senyora reyna, la qual cosa és molt fort de creura». Ja feia uns mesos que els remences, després de dècades de negociacions polítiques sobre la seva situació, havien començat a protagonitzar actes intimidatoris com aquests contra els seus senyors. L'escalada de tensió va continuar, i a la primavera d'aquell any emergiren bandes armades de remences liderades per Francesc de Verntallat que, en el clima prebèl·lic en què estava immers el Principat de Catalunya, teixiren una aliança amb la corona i lluitaren al seu costat en la guerra civil contra les oligarquies feudals i urbanes representades per les Corts i la Diputació del General.

Per quin motiu s'alçaren en armes aquests pagesos? Malauradament, encara no hi ha cap resposta que hagi generat un consens prou ampli entre els

historiadors. Durant molt temps es va donar per bona l'explicació formulada per Jaume Vicens Vives durant els anys quaranta del segle passat, segons la qual els remences eren uns pagesos miserables per culpa d'uns mals usos que es van agreujar per una dura reacció senyorial després de la pesta negra de 1348. Es van revoltar, en conseqüència, per deslliurar-se d'una servitud opressora des del punt de vista econòmic i social i per aconseguir, per tant, una anhelada llibertat personal.

Encara avui no hi ha cap resposta de consens ampli entre els historiadors sobre per què els remences s'alçaren en armes

En aquesta lluita van comptar amb el suport desinteressat dels monarques de la casa de Trastàmara, moguts, especialment en el cas de Ferran II, per una gran altesa de mires i una digna concepció de la justícia social. Avui en dia, però, coneixem molt millor les condicions d'existència dels remences gràcies als estudis de Rosa Lluch, Pere

>>Porta de la reina Joana, Força Vella de Girona, escenari del setge de la Força Vella.

>> El castell de Corçà, ocupat provisionalment pels pagesos remences el març de 1475.

Orti i Lluís To, entre d'altres. I sabem, per exemple, que els remences no eren pobres i que la seva situació no empitjorà després de la pesta negra, sinó al contrari. Per tant, molts dels plantejaments de Vicens sobre les revoltes remences s'han de revisar.

De fet, a la mateixa època de Vicens també hi havia interpretacions divergents a la seva. Oriol Anguera de Sojo, per exemple, considerava que els remences no es van revoltar contra els mals usos sinó per la problemàtica al voltant dels masos rònecs: després de la pesta negra, els remences supervivents havien aconseguit afegir en condicions avantatjoses els masos buits als seus i, en un determinat moment, els senyors van intentar recuperar-los o augmentar-ne les exigències. A la dècada de 1960, Pierre Vilar assajà una síntesi entre les dues posicions que argumentava que el remença lluitava, alhora, per aconseguir la llibertat personal i per mantenir la seva propietat engrandida. Vint anys més tard, al seu torn, les historiadores modernistes Eva Serra i Núria Sales van revisar severament les tesis de Vicens i Vilar. Segons elles, les revoltes no van estar protagonitzades per remences i prou, sinó pel conjunt de la pagesia, servil o no; i al centre de la disputa no hi havia els mals usos, sinó l'abolició de tots els censos, tasques i, en general, de totes les prestacions feudals.

La teoria més recent i innovadora l'ha plantejada Pere Orti. Segons la seva visió, el conflicte remença no va ser una disputa social o econòmica

sinó una lluita pel poder polític. Els remences volien deslliurar-se d'una servitud que els recloïa en una jurisdicció especial a mans dels seus senyors i que no els permetia actuar políticament. En el joc polític de les Corts, el rei negociava amb els senyors els impostos que havien de pagar els remences. Aquests, doncs, es van revoltar per eliminar aquesta vinculació personal amb els senyors amb l'objectiu que les comunitats rurals poguessin negociar directament amb el monarca els subsidis que els tocava pagar, a canvi dels privilegis corresponents, de la mateixa manera que ho feien les viles i ciutats reials. Al rei també li interessava aquesta situació perquè, d'aquesta manera, accedia a una nova bossa fis-

cal que fins aleshores estava controlada pels senyors, als quals, de passada, restava poder polític.

Siguin quines siguin les seves causes, el que és evident és que el conflicte remença fou un enfrontament complex en el qual prengueren part tres actors diferents: els pagesos, els seus senyors (tant laics com eclesiàstics) i la corona. Cap d'aquests actors no constituï un bloc monolític ni tingué unes posicions inamovibles al llarg de tot el conflicte. En el cas dels remences, per exemple, el conflicte s'inicià pels canals de la negociació política, però en determinats moments (els anys 1462 i 1484) alguns sectors (no tots) van optar per la insurrecció armada (que resultà un fracàs), abans de retornar a la via negociada, que culminà, per bé o per mal, amb la Sentència arbitral de Guadalupe de 1486.

Els orígens

Les primeres notícies d'un conflicte al voltant dels remences, datades del darrer quart del segle XIV, mostren un seguit d'iniciatives reials a favor seu, com ara les cartes enviades per Joan I (1395) i Maria de Luna, muller de Martí I (1402), al papa Benet XIII, en les quals demanaven l'abolició de les servituds en les senyories eclesiàstiques com a primer pas d'una futura desaparició global. Les peticions no foren escoltades. En paral·lel, però, les comunitats rurals gironines, formades fonamentalment per remences, adquiriren una valuosa experiència d'organització i d'intervenció política en un altre pro-

>> Can Griver (Mieres), on va esclatar la segona guerra remença.

>> Plaça Major de Banyoles, població fins on Pere Joan Sala es desplaçà per intentar afegir més gent a la causa.

cés complex, la recuperació de les jurisdiccions reials. Necessitat de diners, Pere III el Cerimoniós havia venut la seva jurisdicció (domini polític i judicial) sobre moltes poblacions giro-nines a la noblesa i a l'Església, però s'havia reservat el dret a recuperar-la, retornant els diners als compradors.

Les primeres notícies d'un conflicte dels remences, datades del darrer quart del segle XIV, mostren iniciatives reials a favor seu

Doncs bé, en el regnat dels seus fills i, especialment, en el dels monarques de la casa de Trastàmara, la corona estimulà la recuperació d'aquestes jurisdiccions promovent que fossin els mateixos habitants d'aquests llocs els que en paguessin el preu. Per això, els remences d'aquests llocs van haver de celebrar reunions, nomenar representants, negociar amb els nous posseïdors de la jurisdicció i recaptar els diners necessaris per tornar a la ju-

risdicció reial. Aquesta activitat va posar en contacte les comunitats rurals amb juristes afins a la corona i, encara més, va establir les bases i els mecanismes a través dels quals al cap de poc temps s'acabà articulant el conflicte remença: reunions autoritzades pel rei, elecció de representants, recompte de llars i elaboració i recaptació de talls (quotes) per oferir donatiu al monarca a canvi del seu arbitratge. Per tot això, molts historiadors consideren que el moviment remença estava fortament induït per la corona.

Aquest procés negociador cristal·litza durant el regnat d'Alfons el Magnànim. L'any 1448 aquest rei autoritzà les reunions de pagesos de remença, parròquia per parròquia, per deliberar sobre la seva situació. Els pagesos articularen una mena de sindicat que s'encarregà de recaptar un formidable donatiu de 100.000 florins per a la corona a canvi que aquesta intercedís entre ells i els senyors sobre la servitud. Tanmateix, els senyors negaren al rei la seva autoritat per decidir sobre aquesta qüestió i, en conseqüència, l'any 1455 el Magnànim promulgà la Sentència interlocutòria que suspenia temporalment els mals usos fins que els senyors no reconeguessin el seu arbitratge. Després d'algunes vacil·lacions, la

Molts historiadors consideren que el moviment remença estava fortament induït per la corona

Sentència es reafirmà el 1457 i, des de llavors, està demostrat que els senyors no cobraren cap més mal ús als seus remences. Però la guerra esclatà igualment el 1462. Això indica que la desaparició dels mals usos no era l'únic objectiu que perseguïen els pagesos.

En efecte, com hem vist al principi, entre el final de 1461 i el principi de 1462, començà a haver-hi conflictes entre pagesos i oficials senyoriaus que pretenien cobrar rendes en diversos punts de la geografia gironina, com ara Peratallada, Santa Pau, Castellfollit de la Roca, Besalú... Segons la versió interessada dels senyors, els pagesos proclamaven que volien deixar de pagar tot tipus de censos i que actuaven d'acord amb el rei. Aquesta acusació de connivència reial (que també interessava als pagesos) no era gratuïta. El divorci entre el nou rei Joan II, germà de l'anterior, i les oligarquies del Principat (noblesa, Església i patriciat urbà)

Entre el final de 1461 i el principi de 1462, s'iniciaren conflictes entre pagesos i oficials senyorials que pretenien cobrar rendes

cada cop era més evident i irreversible. A la palesa contrarietat provocada per l'acció de la monarquia al voltant de la qüestió remença, s'hi sumaven un conflicte per la forma d'exercir el poder polític entre el rei (voluntat autoritària) i els sectors representats per les Corts (interessats en el pactisme a canvi de privilegis), la intervenció de la corona en la política barcelonina a favor de la Busca (petita burgesia i artesanat) i en detriment de la Biga (patriciat urbà o alta burgesia) i el conflicte dinàstic entre el mateix Joan II i el fill del seu matrimoni amb la difunta reina Blanca de Navarra, el dissortat Carles de Viana, que es va guanyar el favor de les institucions del Principat abans de la seva mort prematura. Tot això va conduir a la guerra civil.

Dos conflictes paral·lels

Els dos conflictes, el remença i el civil, van córrer en paral·lel a partir de l'abril de 1462. Els remences començaren a organitzar-se en grups armats permanents sota el lideratge de Verntallat, de Sant Privat d'en Bas, i protagonitzaren algunes accions de força, com l'ocupació del castell de Finestres. Les Corts i la Diputació del General organitzaren un exèrcit liderat pel comte del Pallars amb l'excusa de controlar aquests aixecaments. Però, amb Joan II impossibilitat d'entrar al Principat després de la Capitulació de Pedralbes de 1461, la reina Joana Enríquez i el seu fill, l'infant Ferran (de deu anys), temeren que aquest exèrcit no actués en contra seu i es desplaçaren a Girona. Amb la reina a Girona, la corona i els remences entraren en contacte i travaren una aliança contra els seus enemics comuns en la imminent guerra civil.

No tots els remences, tanmateix, s'integraren en aquest bàndol. El maig del 1462, la Diputació del General oferí un projecte de concòrdia als pagesos en què els senyors acceptaven, per

exemple, l'abolició dels mals usos i el relaxament d'algunes prestacions en treball, mantenint els drets jurisdiccionals. Sembla que una part important dels remences empordanesos donaren per bona aquesta proposta i, si més no, no participaren en el conflicte armat contra els senyors.

En qualsevol cas, les reivindicacions remences quedaren diluïdes dins el conflicte més ampli de la guerra civil, que s'allargà durant deu anys (1462-1472). Però la participació d'una part d'aquests pagesos, sota el comandament de Verntallat, va ser decisiva en molts moments de la guerra. Així, per exemple, quan les tropes del comte del Pallars es dirigien a Girona, foren fustigades a l'alçada d'Hostalric per sis-cents remences dirigits per Verntallat i, després, en el famós setge de la Força Vella gironina (juliol de 1462), últim refugi de la reina i l'infant, l'acció d'un centenar de remences, a les ordres de Pere de Rocabertí, fou clau per rebutjar els intents d'assalt de l'exèrcit de la Diputació. Els remences també tingueren sota el seu control nombrosos

Els dos conflictes, el remença i el civil, van córrer en paral·lel a partir de l'abril de 1462

>> Monestir de Santa Maria d'Amer (la Selva). Es va convertir en l'escenari de l'acord dels remences, un pas imprescindible per arribar a la Sentència arbitral de Guadalupe.

castells de la demarcació, com ara el d'Hostoles i el de Finestres, que empraren com a punts de partida per a accions guerrilleres contra poblacions com Banyoles, Besalú i Olot.

La guerra acabà el 1472 amb la victòria del bàndol reial, però, més enllà de recompensar Verntallat amb el títol de vescomte d'Hostoles i la jurisdicció sobre alguns castells i poblacions de les valls d'Hostoles, de Llémena i d'Amer, i de concedir alguns privilegis individuals a altres capitostos remences, Joan II no oferí cap solució col·lectiva al conflicte remença. Possiblement, tot i la victòria, no volia importunar excessivament els senyors vençuts de cara a una possible reconciliació. Això, és clar, generà malestar entre les files remences, que, en alguns casos, no deixaren d'estar organitzades, i se succeïren alguns incidents remarcables, com l'ocupació momentània de la vila i el castell de Corçà (març de 1475), una crida realitzada per Verntallat a Constantins en què incitava els remences a no pagar cap mena de prestacions senyorials (juny de 1475) i l'ocupació temporal d'algunes poblacions alt-empordaneses (1476).

Els ànims encara s'encrespaven més l'any 1481, quan el nou rei Ferran II, necessitat d'un donatiu per part de les Corts, cedí a les pressions senyorials i aprovà la llei «Com per lo Senyor», que derogava la Sentència interlocutòria de 1455 i tornava a posar en vigor la servitud i els mals usos. Els senyors, doncs, podien tornar a reclamar-los després d'un quart de segle. En alguns llocs ho feren directament, però en d'altres, com la Vall d'Aro, optaren per negociar i pactar amb els seus remences l'exempció temporal dels mals usos a canvi del pagament de certes quantitats de diners. En qualsevol cas, alguns historiadors creuen que a partir d'aquí el moviment remença es doblà: una facció pensà que la revolta era l'única via per aconseguir els seus objectius mentre que una altra, segurament majoritària, continuava optant per la negociació política amb la corona com la millor manera d'assolir-los.

La tensió al camp anà en augment i, per exemple, el març de 1482 fou assassinat a la Barroca Joan Desvern, un oficial enviat a la vall d'Amer a cobrar prestacions senyorials endarrerides. En aquell moment aparegué com a líder dels remences més descontents

>> Castell de Falgons, al vessant oriental de la serra del mateix nom, contrafort de les serres de Finestres i Rocacorba.

Pere Joan Sala, de Granollers de Rocacorba, que passà a dirigir diferents accions de resistència antisenyorial. El novembre de 1484, a Can Griver, a Mieres, al capdavant d'uns tres-cents homes, Sala atacà Gilabert de Salbà, enviat pel lloctinent reial a cobrar drets feudals endarrerits a la zona. Fou el tret de sortida a l'anomenada *segona revolta remença*, que durà fins a la primavera de l'any següent. Sala i els seus homes intentaren atacar infructuosament la ciutat de Girona però obriren fronts simultanis a Vic i a la zona del Vallès, on obtingueren victòries remarcables. Tanmateix, cometeren l'error estratègic d'apropar-se massa a Barcelona i de prendre poblacions que n'eren «carers» (hi estaven vinculades). Barcelona va fer sortir la host per enfrontar-se

als remences i derrotà Sala a Llerona el 24 de març de 1485. El líder pagès fou capturat, executat, esquarterat i el seu cap fou exhibit durant un temps en una de les torres de la ciutat.

Malgrat el fracàs de la revolta (que encara s'allargà uns mesos) es va fer evident que la situació al camp s'havia d'abordar políticament. Durant el 1485 es reprengueren les negociacions entre totes les parts implicades. Se celebraren reunions entre Lluís de Margarit, com a representant reial, i Verntallat i altres síndics remences a Sant Gregori, Cassà de la Selva, Vilobí... En certs moments, les negociacions gairebé es van trencar. Però, finalment, després que els senyors també ho haguessin acceptat, el 21 de novembre d'aquell any els remences signaren a Amer un

>> *Castell d'Hostoles, quarter general de Francesc de Verntallat durant la primera guerra remença.*

compromís amb Íñigo López de Mendoza, el nou representant reial, en què acceptaven el paper arbitrador de la monarquia en el seu conflicte amb els senyors i, com a gest de bona voluntat, retornaren alguns castells que encara controlaven a «la Muntanya».

El resultat de la negociació entre les parts i la mediació reial fou la Sentència arbitral de Guadalupe, promulgada per Ferran II el 21 d'abril de 1486 al monestir de Santa Maria d'aquella localitat extremenya. La Sentència, d'una banda, obligava a la restitució dels castells que encara posseïen els remences als seus antics propietaris, condemnava a mort una setantena de pagesos significats en la revolta de

Pere Joan Sala (tot i que «només» se'n van executar dotze) i imposava multes col·lectives a tota la pagesia de remença pels danys causats per la revolta. D'altra banda, abordava la qüestió de la servitud i dels mals usos: declarava eliminables aquests mals usos a canvi del pagament de 10 sous per cadascun d'ells; si no es feia aquest pagament, l'antic remença havia de pagar un petit cens cada any de 6 diners per cadascun. Tanmateix, la Sentència confirmava el dret senyorial a cobrar les rendes derivades de la propietat de la terra (censos i parts proporcionals de la collita) i el pagès continuava obligat a declarar-se «home propi i soliu» del senyor per raó del seu mas.

Qui hi sortí guanyant, amb aquest resultat, els senyors o els pagesos? La resposta a aquesta pregunta tampoc no és senzilla. Per entendre'ns, cada historiador té una resposta diferent segons quines creu que són les causes de les revoltes. Per Vicens Vives, que pensava en la raó dels mals usos, hi sortiren guanyant els pagesos, perquè la Sentència arbitral eliminava aquests costums. Per Eva Serra, que considerava que els pagesos volien deslliurar-se de qualsevol prestació feudal, els vencedors foren els senyors, perquè conservaren els seus drets de cobrament de rendes sobre la terra. I per Pere Orti, que opina que els remences intentaren aconseguir la capacitat de participar políticament a les Corts, la Sentència reflecteix la derrota de la revolta remença, perquè no canvià res en aquest sentit. En tot cas, la disparitat de criteris hauria de servir d'estímul per a noves investigacions que ens ajudin a aclarir definitivament per quin motiu uns pagesos servils s'embrancharen en un conflicte d'aquestes dimensions, que tanta petja deixà en terres gironines.

>> *El portal de la Riera, un dels escenaris del setge de la Bisbal, que es va produir durant la primavera de 1465.*